

Л.Д. Якубова (Київ)

МОВНА ПРОБЛЕМА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕТНОКУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ ГРЕКІВ

(середина 20-х - 30-ті рр. XX ст.)

Мова є найпершою етнодиференціюючою ознакою кожного народу. Проходячи тривалий шлях розвитку, вона, змінюючись сама, справляє неабиякий вплив на перебіг культурного життя народу-носія мови, що особливо яскраво виявляється в духовній сфері, перш за все - в освітній і науковій галузях. Грецька - одна з найдавніших писемних мов світу. Початки новогрецької мови сягають I ст. нашої ери. В той час виділяють "койне", під яким розуміють народну мову, й загальногрецьку мову письменства, що брала витоки з аттичної літератури. Пізніше на теренах Греції утворилося три головних мовних типи: 1) літературна мова аттицизму (катаревуса, що значить "очищена"); 2) мова спілкування народу; 3) розмовна мова освічених людей (її ще визначають як мову міста), що була певною мірою компромісом поміж першою і другою.

В нові часи на основі міських говорів Центральної Греції розвивається загальногрецька мова спілкування - димотика, що протистояла як місцевим діалектам (на початок XX ст. їх налічувалося близько 70-ти), так і літературній мові. У час, окреслений рамками статті, димотика в Греції відігравала важливу історичну функцію: вона фактично об'єднувала всіх греків у спільноту, що звалася "грецький світ", хоча штучними методами витіснялася з літературного вжитку прихильниками аттицизму. Таким чином, національно-культурний поступ народу Греції відбувався в складних суперечливих умовах так званої мовної проблеми, сутність якої полягала в білінгвізмі грецької нації, постійній боротьбі катаревуси та димотики за першість і межі впливу на культурне й суспільне життя країни.

Обидві мови мали прихильників і переконливі аргументи на свою користь. Так, поборники катаревуси вважали її одним з найголовніших досягнень грецької цивілізації та зауважували, що збереження мовної традиції сприятиме наступності культурних традицій і єдності грецького культурного простору. Поборники димотики ратували за спрощення системи освіти, наближення літературної мови до реальної демотичної й розширення в такий спосіб культурних горизонтів людності, безпосередньо непричетної до розумової праці, наближення здобутків грецької культури до трудящих. В 20 — 30-ті рр. XX ст. прогресивною світовою громадськістю це сприймалося як антагонізм. Вважалося, що проблему треба вирішити шляхом реформування грецького правопису, відмови від катаревуси на користь димотики й ліквідації таким чином різниці між розмовною і літературною мовами.

Мовна проблема була визначальним чинником культурного життя не лише в Греції. Вона справляла великий вплив на культурний розвиток грецької діаспори, особливо тих громад, мови яких, тривалий час існуючи окремішно, набули яскравої специфіки і суттєво відрізнялися від мови метрополії. Двомовність Греції ставила їх перед необхідністю вибору мовної орієнтації, хоча б у освітній галузі. Проблема мовної орієнтації в свою чергу ускладнювалася тією обставиною, що такі грецькі громади, як правило, мешкали в багатонаціональних регіонах, тому, крім власної мови та мови метрополії, вони мали опановувати принаймні ще одну мову - мову міжнаціонального спілкування даного регіону.

Заглядаючи наперед, зазначимо, що в Греції мовна проблема не вирішувалася революційним шляхом. Вже декілька століть димотика та катаревуса співіснують у культурному просторі республіки. Що ж стосується вітчизняної історії, то в ній ми маємо надзвичайно цікавий, з наукової точки зору

досвід радикального вирішення мовної проблеми і викликаних ним трансформацій у напрямках етнокультурного розвитку грецької людності. Йдеться про так звану еллінізацію мариупольських греків, що здійснювалася під час політики коренізації в СРСР.

Політика коренізації стосовно національних меншин України, що проводилася радянським урядом в середині 20-х - першій половині 30-х рр. XX ст., тривалий час перебуває в центрі уваги науковців. І це не дивно, адже ті роки були чи не найбільше насиченими за всю багатовікову історію міжнаціональних відносин у країні. За часів коренізації більшовицьке гасло максимального сприяння соціально-економічному і культурному розвитку етнічних меншин віднайшло своє втілення у створенні національних сілрад і районів, заснуванні й поширенні мережі національних та культурних закладів, стимулюванні культурного розвитку етносів України. В історіографії першої половини 90-х рр. XX ст. ті роки часто називали часом національно-культурного ренесансу народів України¹. Згодом, разом із накопиченням знань про розвиток політики коренізації в УСРР, введенням до наукового обігу раніше закритих для вивчення джерел приходило розуміння неоднозначності, суперечливості етнокультурних процесів у республіці в цілому, в середовищі кожного окремого етносу зокрема. Дедалі більше вірогідними ставали відповіді на запитання: "Чому політика коренізації в УСРР буксувала з перших років свого запровадження? Чим була викликана її обмеженість і формальність? Чи реальним був декларований культурний розквіт етносів країни?" Відповіді на ці принципові питання здебільшого одностайні й однакові у своїй суті - обмеженість політики коренізації визначена в першу чергу обмеженістю й формальністю підходу ВКП(б) до вирішення культурних потреб народів СРСР, штучністю національної доктрини партії.

Погоджуючись із цією поширеною тезою, додамо лише, що стосовно низки етносів УСРР вона не розкриває всього комплексу етнокультурних проблем і перешкод, які на етапі запровадження коренізації негативно впливали на культурне життя титульного етносу та етнічних меншин УСРР. Постанова ВУЦВК та РНК УСРР "Про заходи забезпечення рівноправності мов та про допомогу в розвитку української мови" (1.08.1923 р.) стала логічним результатом національно-визвольного руху в Україні, втіливши сподівання як українського народу, так і етнічних меншин на гідні й рівноправні умови розвитку. Постанова викликала грандіозні зрушення у сфері національно-культурного буття, що зачепили всі його складові, у тому числі й мови народів країни. В 20-ті роки запроваджується реформа російської абетки, відбуваються бурхливі відроджувальні процеси всередині української мови, у загальносоюзному масштабі запроваджується програма утворення алфавітів для неписьменних народів. На межі 20-х — 30-х рр. відбулася ще одна велика культурна акція радянського уряду, що мала виразне політичне забарвлення, - переведення тюркських мов на латинську абетку. Не було жодного народу в країні, який би більшою, або меншою мірою не зачепили ці зрушення. Оцінка їхніх наслідків для кожного народу своя, і значною мірою це - справа майбутнього.

Мовна ситуація, що склалася на початок 20-х рр. XX ст. в культурному житті греків України, є яскравим прикладом складності й суперечливості такої сфери людської творчості, як мова, базового характеру мовних процесів щодо всієї надбудови культурного буття етносу. У пропонованій статті робиться спроба розглянути обставини й наслідки політики радянського уряду стосовно вирішення мовних проблем тієї частини грецької людності України, що розмовляла одним з 5-ти діалектів новогрецької мови, - так званих греко-еллінів (еллінофонів), у контексті грецької мовної проблеми, яка була спільною для всього еллінського світу, тобто греків власне Грецької республіки та численної грецької діаспори.

На початку основних заходів радянського уряду України стосовно так званого "національно-культурного відродження" приазовських греків мовна ситуація в їхньому середовищі була чи не найбільше заплутаною й найменше знаною (науковцями в тому числі) серед усіх етнічних груп республіки. Три-чотири десятиліття розвитку мови греків-еллінів² в умовах майже повної культурної ізоляції від Греції за одночасної неможливості як фінансово, так і культурно власними силами розбудовувати народну освіту призвели до цікавих для науковців, але фатальних для етнічної групи наслідків. Еллінська мова існувала як безписемна, тобто була **основною** мовою спілкування в греко-еллінських селах, але переважна більшість населення втратила навички до писання грецькою мовою. Важливо, що про втрату писемних навичок національною мовою в даному випадку можна говорити лише умовно. Адже власне мова маріупольських греків (принаймні, відомі на середину 20-х років п'ять маріупольських діалектів) щонайменше з XVIII ст. розвивалася як мова демотична безписемна. Як було переконливо показано в публікаціях Є.К.Чернухіна¹, літературна грецька мова була незрозумілою переважній масі греків уже в Криму. Літературна грецька мова стала прерогативою незначної за кількістю групи священнослужителів⁴ і ченців, які за походженням не були кримчанами і присилялися на півострів Константинопольським патріархом. Їхнє ставлення до мови й культури пастви було зверхнім. Традиційна культура кримських греків розглядалася ними як спалювана турками й татарами грецька. Мова ж кваліфікувалася не інакше як жаргон⁵. Грецькі ієрархи на чолі з митрополитом Ігнатієм основне завдання своєї культурницької місії спочатку в Криму, а згодом у Маріуполі бачили в річищі сучасного їм грецького просвітництва: в облагородженні демотичних мов та переході пастви на мову метрополії.

Зазначене ставлення духовенства (як основного носія просвітництва і наукових знань у середовищі кримських греків) штучно відірвало літературну грецьку мову від демотичних мов пастви. Власне, кожна з них мала певну культурну нішу (літературна мова була офіційною мовою богослужіння й просвітництва, демотична - основним засобом спілкування в місцях компактного проживання певної етнічної групи), але вони не перетиналися в повсякденному житті грецької спільноти.

Це негативно позначилося на подальшому культурному розвитку греків Криму й Маріупольщини. Тавро "жаргон" у сприйнятті мови місцевих мешканців щонайменше на 150 років заповонило уми кращих представників просвітництва Маріупольщини. І, як наслідок, під час існування автономного округу, жодному з них навіть на думку не спало розширити сферу застосування місцевих демотичних мов, запровадити навчання в школах рідною мовою, спробувати за сприятливих соціально-економічних умов хоча б вивчити місцеві діалекти, скласти словник тощо. Натомість відповідно до просвітницьких настанов митрополитів І.Гозадінова й Н.Феотоки мешканці автономії із завидною наполегливістю і малоефективно запроваджували вивчення давньогрецької та новогрецької спочатку в мізерній кількості приватних шкіл, потім - у повітовому парафіяльному і духовному училищах (відкритих 1820 та 1825 рр.)⁶. Такий шлях етнозбереження, на нашу думку, від початку був приречений на невдачу. По-перше, через те, що це не була масова народна освіта, і випускники таких навчальних закладів зі своїми початковими знаннями розчинилися, як крапля в морі, у загальній безписемній масі, не залишивши скільки-небудь помітного сліду⁷. По-друге, тому, що, як раніше в Криму, літературна грецька мова використовувалася лише в богослужіннях та початковій освіті, не маючи жодного виходу на суспільне життя Грецької автономної округи (воно концентрувалося в греко-татарському за складом населення Маріуполі); що ж до культурного життя громади, то,

слід зазначити, що в окрузі не було ні театру, ні газети, ні клубів національного характеру; важливо також те, що у сфері міжнаціональних взаємин у регіоні вже наприкінці XIX ст. мовою міжетнічного спілкування безроздільно стала мова російська.

Переведення 1878 р. богослужінь у грецьких селах на російську мову не лише ліквідувало єдину культурну нішу літературної грецької мови на Маріупольщині, а й визначило подальше існування маріупольських діалектів виключно як безписемних, адже уряд багатонаціональної Російської імперії ще менше за грецьке духовенство кінця XVIII — першої половини XIX ст. був зацікавлений у існуванні у греків власної писемної традиції. Єдиним шляхом просвітництва по грецьких селах, який запропонувала царська адміністрація, стали земські народні школи та училища, які, утримуючись на кошти місцевого населення, на відміну від згадуваних вище навчальних закладів, набули повсюдного поширення, вивівши Маріупольщину на початку XX ст. на одне з перших місць у Катеринославській губернії за писемністю населення, але *російською мовою*.

На початку 20-х рр. XX ст. на Маріупольщині не було жодної школи, де викладалася б, грецька мова. І хоча за переписом 1926 р. національну мову визнали рідною 45% греків-міських жителів і 83,3% селян, питома вага письмених грецькою мовою⁸ становила лише 2,7% ■>. Що ж до кількості письмених російською мовою, то вона дорівнювала 62,4% (серед українців - 41,4%, росіян - 55,5%, євреїв - 70%, поляків - 48,04%, німців - 62,4%)¹⁰. З усіх письмених греків у російських школах здобули освіту 98,4%.

Наслідком масової неписьменності грецькою мовою, а також довготривалих воєнних і революційних дій першої чверті XX ст. в Приазов'ї, що призвели до руйнації тут шкільної інфраструктури, стало те, що говірки окремих сіл та їхніх груп набули різких ознак консервації, не відчувалося жодного впливу консолідуючих процесів. Демотичні мови приазовських греків, як і раніше, безроздільно панували у сфері побутового спілкування селянської за складом маріупольської грецької громади, цілком задовольняючи культурні та інформативні потреби грецького села, яке в першій половині 20-х рр. XX ст. жило в умовах розрухи й голоду, безперервної війни та місцевого бандитизму. На середину 20-х рр. XX ст. в середовищі приазовських греків-еллінів не було потреби в консолідації еллінських мов, місце мови міжетнічного спілкування всередині даної етнічної спільноти й регіону в цілому безроздільно зайняла російська. Вона ж монополізувала й царину культурного обслуговування народу, зокрема галузь освіти.

Непересічний вплив на перебіг етнокультурних процесів у маріупольській громаді справляла та обставина, що греки-елліни становили лише половину етнічної групи маріупольських греків. Вони, безумовно, відігравали роль національної еліти етнічної спільноти, яку науковці називають маріупольськими греками, адже вони перебували ближче, ніж уруми, до власне еллінського культурного ґрунту. Проте вони були недостатньо численні навіть для кількісного забезпечення процесів культуро- й мовотворення (на середину 20-х рр. XX ст. їх налічувалося не більше 45 тис. осіб).

За таких складних обставин уряд радянської України, згідно із загальною політикою коренізації, розпочав роботу по створенню національних навчальних закладів для греків. Зважаючи на втрату ними національної писемної традиції, вирішення мовної проблеми перш за все зводилося до питання про алфавіт. Слід зазначити, що, не маючи змоги здобути освіту рідною мовою, греки ще до революції часто-густо в листуванні з родичами використовували російські літери. Так були записані твори грецьких поетів Леонтія Хонагбея (Балджі) й Дмитра Богадиці. В 20-ті роки навіть діловодство по грецьких

сільрадах намагалися вести таким способом. Проте він себе не виправдовував, адже в грецькій мові багато звуків, які дулсе складно передати літерами російського алфавіту. Отже, можливість запровадження останнього серед греків України виключалась.

Найбільш природним у зв'язку з цим було використання класичного грецького алфавіту. Тому питання мовної орієнтації (тобто вибору між катаревусою і димотикою) в низці заходів щодо виведення мови приазовських греків з розряду безписемних ставало пріоритетним. Перші пояснювальні записки новообраного голови грецької секції Центральної комісії у справах національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВК С.Г.Ялі, укладені ним у другій половині 1924 - першій половині 1925 рр., свідчать, що пропонувана ним система заходів стосовно етнокультурного відродження маріупольських греків передбачала створення національної школи на основі місцевих еллінських говірок¹¹. Зокрема наприкінці 1925 р. С.Г.Ялі зазначав: "Грецька мова цілком (тобто без змін. - *Авт.*) не придатна для використання"¹².

Проте невивченість мовних процесів у середовищі греків Надазов'я, відсутність хоча б більш-менш повного словника маріупольських говорів, елементарних методичних і лінгвістичних розробок у цій галузі відносили можливість створення національних навчальних закладів для маріупольських греко-еллінів на власному мовно-культурному ґрунті у дуже далеке майбутнє. Власне кажучи, на середину 20-х рр. XX ст. маріупольські грецькі говори були суцільною білою плямою для лінгвістів, що унеможливлювало розгортання освітянської справи на їхній основі. А тим часом темпи соціально-економічних перетворень та методи їхнього досягнення були такими, що за будь-яке зволікання у виконанні державних директив їхні виконавці (починаючи від голови уряду країни й закінчуючи сільським учителем) відповідали не лише кар'єрою, а н власним життям.

Значний вплив на вибір державного курсу стосовно еллінізації мав зовнішньополітичний фактор. Багаторічна боротьба між прихильниками катаревуси й димотики за вплив у еллінському культурному просторі набула в 20-ті роки критичного загострення й розглядалася комуністами як історична боротьба антагоністичних суспільно-економічних формацій у культурній царині. Зовсім не випадково уряди СРСР, а за ним і України схилилися до орієнтації на димотику, адже це був впливовий козир у великій грі за симпатії міжнародного пролетарського руху.

Треба зауважити, що грецький уряд зі свого боку різко негативно поставився до реформаторських спроб радянського керівництва. За словами голови грецької секції ЦКНМ, "грецька буржуазія оцінила здійснювану серед греків СРСР роботу як затиск купкою більшовиків проти волі трудящих". Дискусія з питань мовної реформи в СРСР знайшла як супротивників, так і прихильників на сторінках грецьких газет "Естіа" і "Різопастіс". Реакція на цю дискусію з боку радянського уряду була характерною і типовою для свого часу. Наприкінці 1929 р. С.Г.Ялі, зважаючи на позицію ЦКНМ та ВУЦВК УСРР, писав: "Фашистська грецька преса в останні роки веде проти СРСР кампанію цькування, взявши [за] один з об'єктів цього реформу грецької мови, запроваджену в культурній роботі серед греків СРСР, в тим числі і греків України. Річ очевидна, ідо причини тут глибші - це директиви західноєвропейських імперіалістів. Ми вже писали¹³ раз про те, що в Греції мовна проблема - це яблуко жорстокої політичної боротьби.

Фашистський грецький уряд завзято переслідує всіх, хто бореться за скасування старої історичної орфографії п мови катаревуса (штучно створеної й очищеної від народних слів мови, що нею в Греції ніхто не розмовляє, а лише пишуть газети, книжки та урядові закони). Це та мова, що її народні маси не розуміють, та, що нею грецька буржуазія тримає широкі трудящі маси в путах неучтва та експлуатації.

В Греції набув широких розмірів рух проти заіржавілої орфографії (що тисячі років не знала ніяких реформ) й мертвої мови катаревуса, за створення фонетичної орфографії й демотичної (загальнонародної) мови; мови, що найбільше наближається до мови трудящих, мови, що тільки й може об'єднати роз'єднані по різних країнах народні говірки... Боротьба набула в Греції гострого класового й політичного характеру, але й досі питання про мову не розв'язане. Виявилось, що лише в СРСР грецьке населення, маючи цілковиту національну свободу, за підтримкою радянського уряду могло запровадити у себе реформу мови, тобто те, що робітниче-селянські маси Греції намагаються вирвати з рук по-азіатському відсталой грецької буржуазії"¹¹.

Хитання в позиції С.Г.Ялі щодо мовних питань стали помітними вже наприкінці 1925 р. 1926 р. на Першій всесоюзній нараді з питань освіти та культурного будівництва серед греків СРСР (відбулася 10-13 травня 1926 р. у Ростові-на-Дону), яка зробила спробу врегулювати мовні проблеми, він виступає як цілковитий і беззастережний прихильник димотики.

Першочерговим на зазначеній нараді було питання мовної орієнтації радянських греків. Делегати розглянули доповідь Алексиса (співдоповідач - Каноніді) "Про мову "димотики" й реформу орфографії", в якій доводилася недоцільність орієнтації на Грецію при створенні писемності для греків СРСР. Доповідь викликала щиру зацікавленість присутніх, які були здивовані, навіть приголомшені висновками доповідача. Ситуацію, що виникла, відображають запитання делегатів до Алексиса та його відповіді. Наведемо їх:

"Запитання: *Чи не зустріне "димотика" незадоволення з боку мас?*

Відповідь: *Плебісциту місця не повинно бути: паралельно із запровадженням необхідна відповідна широка пропаганда.*

Запитання: *Чому в Греції запроваджується "димотика", коли на ній (мові. - Авт.) усі розмовляють?*

Відповідь: *Не в інтересах буржуазної влади. При відповідному робітничо-му уряді може бути введена одним декретом.*

Запитання: *Скільки років витрачається на вивчення мови в Греції?*

Відповідь: *12 років не дають нічого корисного.*

Запитання: *Чи це не ускладнить становище дітей, які бажать виїхати до Греції?*

Відповідь: *Нам нема чого орієнтуватися на Грецію.*

Запитання: *Процент полегшення в разі запровадження димотики та нової орфографії?*

Відповідь: *"Колосально - незмірний"¹⁵.*

Наведений матеріал повною мірою відображає весь комплекс проблем, пов'язаних із створенням писемності греків УРСР, Криму й Росії. Серед них: 1) пасивність греків в усвідомленні й висловленні власних поглядів на майбутню писемність, що стали основою для запровадження апаратної еллінізації "згори"¹⁶; 2) бажання радикально налаштованої частини республіканського, а найбільше союзного керівництва впливати на перебіг мовних процесів, добре не розібравшись з особливостями культури грецьких громад у своїй країні, так само, як і народу Греції.

Резолюція наради визнала димотику (тобто мову народу Греції) "...єдиною офіційною, письмовою й **розмовною** (підкреслення наше. - Авт.) мовою греків СРСР"¹⁷. З цього моменту димотика мала запроваджуватися в усіх грецьких освітніх установах, нею ж мала друкуватися література єдиного грецького видавничого центру в Ростові-на-Дону. Ухваливши такі рішення, нарада стала поворотною в історичній долі греків України, адже грецька людність СРСР, різнорідна в мовному відношенні, яка в дійсності не мала до-

статніх культурних сил, була поставлена в авангарді "революційного руху за реформу новогрецької мови"^{1*}, що в самій Греції тільки набирав сили.

Перша Всеукраїнська нарада по роботі серед національних меншин, що відбулася в Харкові 8-11 січня 1927 р., взяла рішення згаданої вище наради за основу для подальшої роботи на теренах України, хоча в своїй переважній більшості греки Маріупольщини та Сталінщини зустріли політику еллінізації не лише прохолодно, а й вороже, з часом змирившись з її неминучістю після тривалого й наполегливого адміністративного тиску. Архівні матеріали свідчать, що запровадження димотики у початковій школі Маріупольщини майже всюди викликало своєрідну "реакцію відторгнення"¹⁹, яка, на перший погляд, була неприродною, адже, за даними тих же джерел, від 70 до 90% грецьких дітей, вступаючи до школи, **не розуміли російської мови**, а в арсеналі дорослих жінок було не більше сотні російських слів!²⁰. Чому ж греки за таких обставин опиралися переведенню народної освіти на димотику? Це можна пояснити тільки усвідомленням грецьким населенням того, що йому для відповідної соціальної реалізації в багатонаціональному СРСР життєво необхідним було достатнє володіння російською мовою. До того ж літературна грецька мова була для носіїв маріупольських говорів майже такою ж незрозумілою, як і російська. Вислови на кшталт: "Наша мова - не культурна, з нею далі села не підеш"²¹ - були типовими для того часу. Ставлення більшості грецької людності до реформування в галузі освіти свідчило про те, що маріупольська громада, як і до революції, віддавала перевагу освіті російською мовою, одночасно зберігаючи національну мову як безписемну. Цікавою видається думка голови Велико-Янисольської сільради Сталінського округу М.І.Мажана, який, погоджуючись із представником Маріупольського окружного виконавчого комітету А.Г.Тазбашем²², висловив загальну думку грецьких селян: "Населення думає, що це таке? Був раніше царський уряд, наказував говорити по-російськи, а зараз новий уряд наказує говорити по-грецьки. І от, коли приїхав т. Ялі, то він лише своїм приїздом переконав населення в необхідності навчання рідною мовою, тому що такою є наша національна політика. Але що ж ми тут бачимо? Ми бачимо, що підручники є, але далі від букварів справа не йде. Буквар діти вивчать, а далі — жодних посібників. Я вважаю, що так ми культурний рівень нашого села не підвищимо, так ми нашу національну політику не

'23 здійснимо

Відповідаючи на критику результатів першого року еллінізації, С.Ялі захищав державний реформаторський курс, сподівався, що з часом комплексне вирішення проблем запровадження димотики (переведення шкіл на грецьку мову, перепідготовка вчителів, видання та закупівля навчальної літератури) принесе перші плоди, дозволить грекам України швидко просуватися вперед у культурному розвитку. Разом з тим, очевидно, він не був сліпим прихильником еллінізації, бачив нерозв'язані на той час (1927 р.) проблеми політики, викликані об'єктивними суперечностями між нетотожними димотикою й місцевими еллінськими мовами, їх неприхованою боротьбою за вплив на культурне життя маріупольської грецької громади. Зокрема, він зазначав: "Вирішення цих труднощів можливе за умови координування наших зусиль із зусиллями всіх відповідних нацменівських організацій у республіках з грецьким населенням. Це одне. Потім вирішення цих завдань можливе за умови вивчення відповідними науковими організаціями грецької нації на Україні, адже **треба вивчити мову в тому вигляді, в якому вона поширена серед грецького населення** (підкреслення наше. - Авт.). Без вивчення такої мови греки на Україні не зможуть швидко просуватися у відношенні культурної роботи... Я вважаю, що питанням вивчення [мови] повинні зайнятися відповідні установи НКОсу, такі, як Головна наука... Питання про вивчення

нацменшин є питанням загальним, адже зараз будь-який більш-менш серйозний захід, чи то культурний, чи то економічний, не може бути вирішений без детального вивчення тієї або іншої сторони певної національності²².

Наступного року завдяки зусиллям С.Ялі справа наукового дослідження мариупольських говірок набула такого рівня, що за умови систематичності й відповідного реагування з боку спеціальних державних установ можна було б спрямувати культурний поступ мариупольської грецької громади геть іншим шляхом. Влітку 1928 р. ЦКНМ об'єднала під егідою Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС) для вивчення мови мариупольських греків найвідоміших на той час дослідників мариупольських говорів: дійсного члена ВУНАС проф. В.Д.Гавриленка, проф. І.І.Соколова та Д.С.Спиридонова²⁵. Під час польових досліджень експедиція зробила спробу, враховуючи науковий доробок її членів у попередні роки, охопити систематичним цільовим дослідженням малознані ділянки філології грецьких говорів та їхнього поширення серед різних груп населення з метою вироблення рекомендацій стосовно освітянської справи серед греків України.

В.Д.Гавриленко на засіданні ЦКНМ з представником ВУНАС звітував матеріалами по вивченню мови учителів (діалектичні записи, анкети й письмові роботи), матеріалами вивчення морфології раніше не досліджуваного с. Анадоль²⁶ матеріалом до синтаксису ялтинсько-гурзуфської говірки. Проф. І.І.Соколов за результатами роботи подав записи 19 казок (50 аркушів), мовний матеріал говірок селищ Чермалик - Сартана, Ялта - Гурзуф, Чердаклі - М.Янісоль (коментарі та глосарій з граматичними замітками до казок). Значним був дослідницький доробок Д.С. Спиридонова, який представив описання фонетики й морфології ялтинської говірки та матеріал до її синтаксису; а також до морфології та частково синтаксису сартанської говірки; зведену загальну схему фонетики й переважно морфології еллінських говірок; записи грецького фольклору на 182 аркушах.

Важливим результатом діяльності експедиції, на думку В.Д.Гавриленка, було те, що вона "в найтіснішому контакті з такими місцевими органами влади й культустановами, як Окрвиконком, Окрнаросвіта, Нацмен, Музей краєзнавства, сільські партосередки, охопила організаційно територію грекомовних селищ і створила твердий ґрунт для переведення й концентрування у ВУНАС систематичної роботи щодо призбирування матеріалів для дослідження греків Мариупольщини"²⁷. Висловлені В.Д. Гавриленком думки з приводу подальшої організації дослідницької роботи відрізнялися здоровим практицизмом, розумінням того, що розв'язання мовної проблеми мариупольських греків (і, власне, через неї - питання національно-культурного відродження етносу) можливе лише за умови об'єднання зусиль місцевого населення, якому відводилася роль так званого "технічного апарату" по збиранню матеріалів, і спеціальних наукових установ, які б обробляли й вивчали ці матеріали. На думку проф. В.Д.Гавриленка, потрібно було створити постійну Комісію дослідження греків УСРР при ВУАН за участю представників ЦКНМ і Раднацмену НКО, надавши їй наступних функцій: "оброблення зібраного експедицією матеріалу й підготування його до друку; керування роботою місцевих збирачів матеріалу на Мариупольщині та Сталінщині, зокрема щодо збирання матеріалів до словника місцевих говірок і записування пісень, казок та прислів'їв; підготування, оброблення та редагування матеріалу до видання спеціального ювілейного збірника у зв'язку з 150-річчям переселення греків на Мариупольщину та заснування Мариуполя; планування подальшого дослідження грецької нацменщини УСРР (розвідки, експедиції тощо); науково-консультаційне обслуговування грецького культактиву; наукові консультації для Раднацмен НКО і ЦК Нацмен в потрібних їм питаннях; консультації видавничих органів у зв'язку з виданням літератури й шкільних підручників грецькою мовою"²⁸.

Окремо в доповіді проф. В.Д.Гавриленка розглядалося питання необхідності термінового відкриття при ВУНАС заочних курсів загально-грецької літературної мови й письменства "у зв'язку з виявленою потребою підвищення кваліфікації учителів". Доповідач наголошував, що "відсутність на найближчий час довготермінових курсів і відповідної літератури для грецького вчителства робить такі курси єдиним засобом [забезпечення] його кваліфікації"²⁹.

Досить детально зупиняючись на звіті експедиції ВУНАС, організованої для вивчення мариупольських греків, за 1928 р., необхідно наголосити, що тупиковий шлях, на який стала еллінізація на межі 20 - 30-х рр., не був єдино можливим, проте саме на нього її скерували недалекоглядність та революційний ажіотаж державних лідерів України, які проігнорували зважені пропозиції учасників експедиції і обрали стратегію шапкозакидання всупереч тривалій копіткій роботі науковців у тандемі з центральними, місцевими державними й освітянськими установами, грецьким учительством.

Показовою стосовно ставлення уряду до проблем еллінізації була його незацікавленість в оприлюдненні наукового доробку експедиції, який проф. В.Д.Гавриленко пропонував опублікувати якнайшвидше. Серед незначної за обсягом, але важливої з погляду культурного піднесення мариупольських греків частини наукових матеріалів експедиції були названі: "Збірка грецьких пісень з нотами для шкільного й клубного вжитку" (під ред. В.Д. Гавриленка); "Короткий курс історії загальногрецького письменства" двома мовами — грецькою й російською (підручник для грецьких учителів, складений В.Д. Гавриленком); "Описання говірки Ялта - Гурзуф, як вихідного пункту для дальшого розроблення говірок" (Д.С. Спиридонова); "Збірка вибраних пісень і казок Мариупольщини" (обробка й коментар Д.С. Спиридонова); статті І.І. Соколова.

Як бачимо, один лише перелік представлених праць свідчив, що наукове вивчення мариупольських діалектів зробило значний крок уперед. Місцеві мови мариупольських греків уперше в історії переставали бути для спеціалістів білою плямою. Десь на перетині знань філологів про димотику й мариупольські говори, здавалося, вже назрівало вирішення мовної проблеми мариупольської громади. І що ж? У наступні роки побачили світ лише безневинні історичні нариси І.І. Соколова, перенасичені критикою царської національно-культурної політики стосовно греків Криму та України. А праці В.Д.Гавриленка та Д.С.Спиридонова залишилися невідомими науковому й освітянському загалові країни, адже вони спричиняли непотрібні урядові дискусії з приводу еллінізації. Доводиться з сумом констатувати, що ВУНАС, яка, здавалося б, найбільше з державних установ була зацікавлена в публікації результатів дослідницької роботи В.Д.Гавриленка, І.І.Соколова й Д.С.Спиридонова, виявила свою повну байдужість і до них, і до справи з'ясування проблем еллінізації. Їй, як і більшості державних установ, була притаманна хибна позиція "забігання наперед". Вже в 5-му номері свого органу - "Східний світ" — за 1928 р. (тобто, раніше, ніж стали відомі результати діяльності згадуваної експедиції) ВУНАС констатувала: "Мовне питання й мовна боротьба в сучасній Греції не може не цікавити українських вчених і саму грецьку людність СРСР, як це видно з постанов учительського активу Північного Кавказу й міжокружної конференції грецьких учителів Мариупольщини й Сталінщини, що цілком стали на бік так званої "демотики" літературної мови, що виросла з живих джерел народних говірок, проти архаїстичної, муміфікованої катаревуси - прокрустова ложа грецького народу й культури. Наукові розробки експедиції мають підтвердити ці принципи прагнення (підкреслення наше. — Авт.) й подати матеріал до висвітлення проблеми про літературу й мову в СРСР, а зокрема про шкільну мову, місце й

роль загальної грецької мови (демотики) та місцевих говірок у шкільному плані, шкільному житті та літературі"³⁰. З цитати зрозуміло, що стосовно еллінізації все було вирішене наперед ще в 1926-1927 рр., у подальшому ж робота лише підганялася під попередні рішення.

Ідеологічна складова еллінізації з часом стала визначальною, роблячи неможливими не лише її корекцію відповідно до реальних культурних потреб населення, а й критику її недоліків. Ставлення до еллінізації вже наприкінці 20-х рр. перетворилося на своєрідний тест на політичну благонадійність, "революційність". З часом значна частина людей, тією чи іншою мірою причетних до здійснення еллінізації, просто боялися висловлюватися. Різного роду з'їзди, конференції та наради за участю греків проходили в атмосфері псевдо-революційної істерії, що вибивала з-під політики реальний життєвий ґрунт. Для ілюстрації наведемо невеликий витяг зі стенографічного звіту 3-ї Північно-Кавказької крайової конференції греків-учителів (21-23.02.1928 р.), на якій Україну представляв С. Ялі. Крім традиційної офіційної частини, відведеної для привітань учасників конференції представниками державних та партійних установ СРСР і союзних республік, чільне місце на ній посіла політична дискусія з тактики й стратегії партії на сучасному етапі, яка визначила яскраве політичне забарвлення всього форуму. Виступи практично всіх делегатів були неконструктивні, перенасичені критикою царської національно-культурної політики, що мало єдину мету - виправдати власні помилки, ретушувати проблеми еллінізації в усіх частинах СРСР. Поміркований С. Ялі, перебуваючи під впливом революційного запалу конференції, завершив доповідь ЦКНМ такими словами: "Вочевидь, ясно всім, чому грецька буржуазія буркоче на нашу реформу. Ця реформа зробилася, якщо хочете, знаряддям революціонізування грецьких трудящих мас самої Греції. Ця реформа зробилася ножом у спину грецької буржуазії, й перед нами стоїть завдання і надалі разом з трудящими Греції загострювати лезо цього ножа доти, доки не проб'є смертна година грецької буржуазії [оплески], доти, доки і в Греції не здійсниться соціальна революція"³¹.

Зрозуміло, що в таких умовах еллінізація стала обов'язковою складовою звітів державних установ, отримала беззастережну урядову підтримку і захист від "опортуністичних та контрреволюційних" нападів. Результати культурно-освітнього будівництва серед греків у другій половині 20-х - на початку 30-х рр. добре відомі фахівцям. Рік у рік зростала чисельність грецьких груп у школах 1-го й 2-го ступеня, працювали грецький педтехнікум, грецькі сільськогосподарські школи, театр, грецький відділ при Маріупольському музеї краєзнавства. Все це давало підстави говорити про культурний розвій грецької нацменшини радянської України.

Що ж до мови греків Приазов'я, наважимося стверджувати, що вона опинилась у більш складній ситуації, ніж тоді, коли греки України не мали писемності. Справа в тому, що мова приазовських греків виявилась ніби нікому не потрібною. З одного боку, серед греків, особливо тих, які брали активну участь у революції й соціалістичному будівництві, значного поширення набули думки про її відсталість, неповноцінність. Переважна частина вчителів також висловлювалася проти відновлення грецької писемної традиції й навчання в школах грецькою мовою, вказуючи на бідність останньої порівняно з новогрецькою та російською. З іншого боку, орієнтація державних органів (ЦКНМ і Наркомосу) на реформованій димотику, як літературну мову греків України й СРСР, поставила мову приазовських греків у невідгідне становище і заклала ґрунт для конфлікту цих двох не тотожних мов. В середині 20-х рр. це була лише тенденція, яку можна було переломити, але вже на початку 30-х рр. вона переросла у так звану "грецьку проблему на Україні"³².

- ¹ Докладніше про історіографію з питань політики коренізації в УСРР див.: *Рафальський О. О. Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис*. - К., 2000. - С. 299 - 323.
- ² Греко-елліни (самоназва — "румеї, ромеї") становили майже половину мариупольських греків. Як і греко-татари - тюркомовні греки (самоназва - "уруми"), вони мешкали в Україні на Азовському узбережжі з кінця XVIII ст. До кінця XIX ст. мариупольська грецька громада існувала в умовах культурної ізоляції, і якщо в м. Мариуполі та його околицях були кволі спроби навчати дітей грецької мови, то по селах писемна традиція була повністю втрачена. На початку 20-х рр. XX ст. на Мариупольщині не було жодної школи, де б грецька мова викладалася хоча б як предмет.
- ³ *Чернухін Є. К.* Грецькі актові документи і листи. З фондів ЦНБ ім. В.І.Вернадського АН УРСР. Каталог рукописів XVI - XIX ст., - К., 1991; Його ж. *Грецький Схід і Україна*. - К., 1995.
- ⁴ На момент переселення греками керували 70 священників. - Див.: *Ялі С.* Греки в УСРР. - Харків, 1931. - С. 34.
- ⁵ Докладніше про мовно-культурну ситуацію в Криму див.: *Якубова Л.* Мариупольські греки (етнічна історія). 1778 р. - початок 30-х років XX ст.. - К., 1999; *Бацак Н.* Культурно-освітній розвиток грецької громади Північного Приазов'я (XVIII - XIX ст.). - К., 1998.
- ⁶ *Бацак Н.* Культурно-освітній розвиток грецької громади Північного Приазов'я (XVIII - XIX ст.). - К., 1998. - С. 21 - 22.
- ⁷ Серед незначної групи мариупольської грецької інтелігенції другої половини XIX ст., яка володіла літературною формою грецької мови й одним з місцевих діалектів, найбільше відомі Ф.Хартахай та С.Серафимов.
- ⁸ Не слід ототожнювати з діалектами грецьких мешканців Приазов'я, йдеться про офіційну мову Греції.
- ⁹ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 372, арк. 80.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Це підтверджується й тезами доповіді "Про соціальне виховання", які ЦКНМ готувала для участі у Всесоюзній нараді по роботі серед грецького населення. В них, зокрема, зазначалося, що реформування національної школи повинне відбуватися шляхом "введення рідної мови викладання з нового навчального року в перших групах, а в інших групах - шляхом за провадження рідної мови як предмету" (ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 150, арк. 261.). За уважимо, що дана позиція найбільшою мірою відповідала загальній стратегії Народного комісаріату освіти, очолюваного М.О.Скрипником, який зазначав: "...Навчання дітей треба починати тією мовою, якою говорить дитина. Далі треба додавати й інші мови, далі стоїть питання про вивчення, як предмету, по школах національних меншостей України української мови, далі російської мови" (*Скрипник М. О.* Перебудовними шляхами. Проблеми культурного будівництва національностей України. // Укр. іст. журн. - 1989. - № 11. - С. 108.)
- ¹² ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 53, арк. 108.
- ¹³ Мається на увазі стаття С. Ялі "У нас і в Греції (До проблеми грецької мови)" // Культурна і побут. - 1928. - 3 червня.
- ¹⁴ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. ЮО, арк. 62.
- ¹⁵ Там само, арк. 110.
- ¹⁶ Характерним у цьому відношенні є ставлення мариупольської громади до з'ясування власних національно-культурних потреб і шляхів їхнього задоволення, висловлене одним із сількорів "Приазовського Пролетарія": "Греки чекають, коли їх виведуть із нещасття" (Приазовський Пролетарій. - 1925. - 17 листопада).
- ¹⁷ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 53, арк. 120.
- ¹⁸ Тут і далі в статті буде використовуватись словосполучення "реформа новогрецької мови", яке суперечить поглядам автора (адже мову, як цілісний культурний феномен, реформувати неможливо), проте красномовно свідчить про рівень культурологічних уявлень 20 - 30-х рр. XX ст.
- ¹⁹ Див.: ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. ЮО, арк. 74. С. Ялі зазначав, що грецьке за походженням учительство стало найпопулярнішим опонентом елімізації, "...намагаючись довести, що еллінська мова [тобто місцеві мови. - *Авт.*] нічого спільного з літературною грецькою мовою не має, її ніхто з місцевих греків не розуміє, що в перспективі, із запровадженням елінізації по всіх школах, учням далі ніде буде навчатися, і поза теренами свого села їх ніхто не зрозуміє. Частина вчителів категорично відмовилася від роботи в еллінських групах і тим зривала роботу останніх". Див.: ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 382, арк. 15.
- ²⁰ Там само, спр. 374, арк. 120.
- ²¹ Там само, спр. 557, арк. 178.
- ²² Цікаво, що, за даними анкет греків-делегатів наради від Приазов'я, всі вони мали лише початкову освіту. // ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 252, арк. 61, 107-109.
- ²³ Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. 1-е. - Харьков, 1927. - С. 108.
- ²⁴ Там само. - С. 145.
- ²⁵ Починаючи з жовтня 1926 р., спершу за відрядженням Центрального музею Тавриди (1926-1927 рр.), а пізніше у складі експедиції Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (1929-1930 рр.), Д.С.Спиридонов досліджував говірки мариупольських греків і переконувався, що "...мова тут ще жива, звичайно, мова демотична, звичайно, мова, яка втягнула багато чу-

жорідних елементів, але мова грецька за своєю фонетикою, морфологією і лексикою". (Див.: Спиридонов Д. Історичний інтерес вивчення говірок мариупільських греків//Східний Світ.-1930.- № 12(3). - С.178). Аналізуючи зібраний фольклорний матеріал, а також стан навчальних закладів по грецьких селах, дослідник дійшов невтішного висновку: "Мовна картина така: основними діалектами говорять гто селах самі діди, дорослі з грецької збиваються, підлітки говорять дуже погано. Чи під впливом російської мови, або новогрецької діалект наближається до свого кінця. Тепер доживають свої дні кволі рештки того, що було 150 років тому, і треба поспішати вивчати їх... **Штучність способів свідчить про зубожіння мови і занепад живої творчості у молодого покоління, ще раз нагадує про те, що з вивченням мариупільських діалектів треба поквапитися** (підкреслення наше. - Авт.), поки вони ще говорять рідною мовою і зберігають свою історичну самосвідомість".

На відміну від Д.С. Спиридонова, І.І.Соколов, як видно з його численних виступів у пресі, не ставився до еллінських говорів Приазов'я як до здобутку загальнолюдської культури. Він вважав, що "для плідної роботи серед грецьких трудящих мас необхідне передусім доскональне вивчення новогрецької мови, як мови культурного побуту, науки, літератури, публіцистики й громадськості. Потім серед греків, як народу здібного й працелюбного, повинні з'явитися свої письменники, свої поети й прозаїки. Досвід зарубіжної новогрецької літератури показує, що саме народна мова є цілком доцільним знаряддям для розвитку національної літератури... Адже все це є - в далекій Греції, але, звичайно, при неприйнятних для нас умовах. Радянське соціалістичне будівництво створить через греків і своїх кваліфікованих педагогів та вчених своїх письменників, поетів, журналістів: у цьому в грецького нацмена тепер є нагальна культурна потреба". (Див.: Приазовский Пролетарий. - 1929. - 14 августа.) Цікаво, що екстраполюючи особливості культурного розвитку грецької нації на український ґрунт, І.Соколов краще за інших знав, що в СРСР досконало вивчити новогрецьку було практично неможливо. Єдиним навчальним закладом, який готував спеціалістів з новогрецької, був Східний інститут ім. Енукідзе в м. Ленінграді. На рік він набирал сім слухачів, які постачалися інститутів виключно ЦК ВКП(б), ЦВК СРСР та Народним комісаріатом закордонних справ (див.: Приазовский Пролетарий. - 1928. -4 июля.)

²⁶ Мова мешканців цього селища, що було утворене 1820 р. переселенцями з Туреччини, відрізнялася від мови переважної частини мариупольських греків.

²⁷ ЦДАВО України, ф.413, оп.1,спр. 372, арк.113 - 114.

²⁸ Там само, арк. 114.

²⁹ Там само.

³⁰ Хроніка. Діяльність ВУНАС//Східний світ.- 1928. - № 5. - С.259.

³¹ ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.374, арк.121.

³² Там само, спр.564, арк.153.

Резюме

У статті розкривається сутність мовної проблеми та її непересічний вплив на етнокультурне життя греків-еллінів в УСРР в умовах здійснення політики коренізації. Досліджується радянська концепція еллінізації, проблеми її запровадження та зрушення, які вона спричинила в культурному житті та етногенезі грецької громади України.

In this article, the author reveals the essence of the Language problem and its extraordinary influence on the Greeks' ethnical and cultural life in the USSR in the conditions of the accomplishment of the corenization policy; researches the Soviet hellenization concept, the problems of its initiation and changes it caused in the cultural life and ethnical genesis of the Greek community in Ukraine.

(Далі буде)